

3. Пазнаёмцеся з гісторыяй крыжа Еўфрасінні Полацкай больш падрабязна. Раскажыце, выявы якіх святых на ім прадстаўлены, чыімі заступнікамі яны з'яўляюцца. Падумайце, чаму крыж Еўфрасінні Полацкай так шануецца беларускім народам.

4. Разгледзьце ўважліва беларускія абразкі XII стагоддзя. У якіх дэталях у полацкім абразку «Канстанцін і Алена» выявіўся ўплыў візантыйскіх мастацкіх традыцый, а ў якіх — назіранні беларускіх майстроў? Адказваючы на гэтае пытанне, звярніце ўвагу на элементы касцюма, аблічча святых і іх позы. Не забудзьце выкарыстаць інфармацыю пра жыццё святых Канстанціна і Алены.

Творчая майстэрня

5. У 2016 годзе ў Гродне на набярэжнай ракі Нёман была ўстаноўлена скульптура Уладзіміра Панцялеева. Яна адлюстроўвае сярэднявекую хуткаходную ладдзю для вядзення бою на рацэ — насаду. Месца для ўстаноўкі скульптуры было выбрана не выпадкова: Нёман спрадвеку звязваў гарады і краіны. І сёння набярэжная ў Гродне з'яўляецца прывабным месцам для турыстаў. Прыдумайце сваю гісторыю, у якой будзе паказана сувязь ладдзі, воінаў і Нёмана.

Уладзімір Панцялееў. Насада
(2016 г.)

§ 10. Беларускія замкі і храмы-крэпасці

Мастацкая культура на тэрыторыі Беларусі ў XIII—XVI стагоддзях фарміравалася ў межах Вялікага Княства Літоўскага, а затым — Рэчы Паспалітай. Кантакты з еўрапейскімі дзяржавамі садзейнічалі культурнаму абмену і пранікненню на беларускія землі новых тэндэнцый.

Абарончае дойлідства. Складаная палітычная сітуацыя і неабходнасць абароны ад знешняй пагрозы ў XIII—XVI стагоддзях прывялі да таго, што ў гэты перыяд на беларускіх землях сталі актыўна ўзводзіць абарончыя збудаванні. Драўляна-земляныя ўмацаванні паступова змяняліся мураванымі вежамі і замкамі.

Адным з распаўсюджаных тыпаў абарончых збудаванняў на тэрыторыі Беларусі былі *бергфрыды* — абарончыя вежы, якія стаялі асобна. Да нашага часу захавалася толькі адна такая вежа — у горадзе Камянец. З летапісных крыніц вядома, што яе да 1289 года для валынскага князя Уладзіміра Васількавіча ўзвёў *дойлід Алэкса*. Масіўная вежа цыліндрычнай формы мела пяць ярусаў агульнай вышынёй каля 30 метраў. Уваход у вежу знаходзіўся на ўзроўні

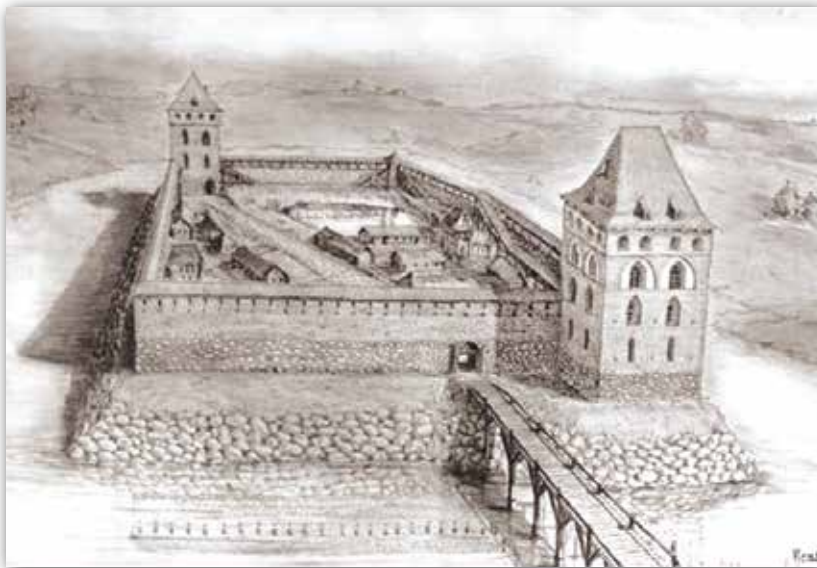
чацвёртага яруса, куды можна было падняцца толькі па прыстаўной лесвіцы. У выпадку аблогі, каб спыніць шлях ворагу, лесвіцу ўцягвалі ўнутр. Тоўстыя сцены былі прарэзаны байніцамі і ўпрыгожаны арачнымі нішамі.

У Камянецкай вежы спалучаюцца рысы раманскага і гатычнага стыляў. Разгледзьце архітэктурныя элементы вежы (с. 40). Якія з іх можна назваць праявамі раманскага стылю, а якія — гатычнага?

Замкі Гедыміна. На захадзе Вялікага Княства Літоўскага ў XIV—XV стагоддзях склаўся «пояс абароны» з замкаў з магутнымі сценамі і вежамі. Аднак гэтыя збудаванні не толькі абаранялі ад непрыяцеля. Яны былі непарыўна звязаны з багатай гісторыяй беларускіх зямель: у княжацкіх рэзідэнцыях падпісваліся важныя палітычныя пагадненні, прымаліся лёсавызначальныя рашэнні. А часам у іх разгортваліся і вельмі драматычныя падзеі.

Крэўскі замак, які захаваўся да нашага часу толькі ў руінах, — адзін з першых мураваных замкаў Вялікага Княства Літоўскага. Ён быў узведзены як рэзідэнцыя вялікага князя Гедыміна. Гэтае ўмацаванне адносіцца да тыпу *замкаў-кастэляў*, якія будаваліся на насыпаных пясчаных пагорках, у акружэнні балоцістых берагоў рэк і часта мелі форму чатырохвугольніка. Спачатку замак складаўся толькі з магутных сцен, якія завяршаліся баявой галерэяй. Вышыня сцен з валуноў і цэглы дасягала 13 метраў. На фасадах замка быў шырокі фрыз з цэглы — атынкаваны і пабелены. З часам замак дапоўнілі Княжацкай вежай-данжонам і чатырох'яруснай Малой вежай. Крэўскі замак меў асаблівае значэнне: магутная Княжацкая вежа выступала за сцены, што дазваляла весці абстрэл подступаў да замка.

Крэўскі замак.
Графічная
рэканструкцыя

Лідскі замак,
Беларусь (XIV ст.)

Пры будаўніцтве Лідскага замка Гедыміна выкарыстоўвалася тая ж тэхніка, што і пры ўзвядзенні Крэўскага замка. На першым этапе будаўніцтва Лідскі замак таксама складаўся толькі з масіўных сценаў з каменю і цэглы, якія ў падмурку былі шырынёй 2 метры. Вуглавыя вежы ў Лідскім замку з’явіліся не адразу. Канчатковае аблічча збудавання аформілася да XV стагоддзя. Байніцы ішлі па перыметры замка. Сцены на ўзроўні байніц завяршаліся баявой галерэяй. Фасады Лідскага замка дэкарыраваны поясам з так званых *несапраўдных арак* — элементаў, якія імітуюць аркі шляхам напуску камянёў.

Пазнаёмцеся з выявамі Крэўскага і Лідскага замкаў у параграфе і на кампакт-дыску. Якія архітэктурныя прыёмы можна назваць характэрнымі для замкаў-кастэляў, пабудаваных на тэрыторыі Беларусі?

Навагрудскі замак. Яшчэ адным распаўсюджаным тыпам абарончага дойлідства на землях Беларусі былі замкі на ўзвышшах — месцах старажытных дзяцінцаў. Яскравым прыкладам такога збудавання з’яўляецца мураваны замак у *Навагрудку*.

Велікакняжацкая рэзідэнцыя будавалася з XIV стагоддзя на працягу трох вякоў. Спачатку на месцы раней разбуранай мураванай вежы вырасла вежа Шчытоўка. Затым былі ўзведзены яшчэ шэсць веж і сцены, якія іх злучалі. Умацаванні дапаўняліся валам і ровам. На жаль, да цяперашняга часу замак захаваны толькі фрагментарна. Але, па звестках археолагаў, на шырокай тэрыторыі замка знаходзіліся пабудовы, сярод якіх былі храм і велікакняжацкі палац.

Алег Мініч.
Навагрудскі замак.
Камп'ютарная
рэканструкцыя
(XX ст.)

Дзякуючы сучасным панарамным фотаздымкам і рэканструкцыям мы можам уявіць грандыёзнае непрыступнае збудаванне. Падмуркі сцен і веж былі складзены з каменю, вышэй ішла цагляная муроўка. Вежы, што ўзводзілі ў розныя часы, размяшчаліся несіметрычна і мелі розныя формы. Аднак у цэлым замак з'яўляўся арганічным архітэктурным ансамблем. Пяць веж мелі форму прызмы. Дзве, пабудаваныя пазней, атрымалі форму «васьмярык на чацверыку» — васьмігранны аб'ём на кубе. У ніжняй частцы вежавых сцен былі прарэзаны байніцы для гармат, у верхняй — байніцы стральчатой формы. Маляўнічы від замку надаваў традыцыйны для беларускіх зямель дэкор — выбеленыя нішы.

Разгледзьце выявы Навагрудскага замка на старонках параграфа і на дадатковай старонцы. Успомніце з урокаў гісторыі, якія важныя гістарычныя падзеі звязаны з замкам. Якое адлюстраванне яны атрымалі ў архітэктурцы гэтага збудавання?

Культывавае дойдства. У XV—XVI стагоддзях будаваліся хрысціянскія храмы, якія мелі масіўныя сцены, вуглавяыя і ўваходныя вежы, вузкія вокны-байніцы, іншымі словамі элементы, якія сведчаць пра абарончы характар збудаванняў. У гэты час узводзіліся і крыжова-купальныя храмы, і базілікальныя. А некаторыя пабудовы сумяшчаюць у сваёй структуры абодва тыпы.

У касцёлах і цэрквах гэтага перыяду ясна прасочваюцца рысы еўрапейскага гатычнага стылю. Узводзіліся яны, як правіла, з цэглы. Вертыкальную скіраванасць архітэктурных кампазіцый узмацнялі высокія «шчыпцы» дахаў. На трохвугольных франтонах кампанаваліся разнастайныя нішы. Позняя беларуская гатыцы ўласцівы лаканічнасць і стрыманасць. Вядучым сродкам выразнасці была менавіта форма збудавання, а не дэкаратыўныя дэталі.

Троіцкі касцёл у в. Ішкалдзь, Беларусь

Троіцкі касцёл у вёсцы Ішкалдзь пабудаваны ў другой палове XV стагоддзя. Гэты касцёл з'яўляецца самым старым з захаваных і неперабудаваных храмаў такога тыпу. Ён складаецца з асноўнага аб'ёму, падзеленага на тры нефы, і вялікай, на ўсю шырыню корпуса, гранёнай апсіды. Атынкавалі фасады храма ў пазнейшыя часы. Чырвоныя цагляныя сцены касцёла раней былі ўпрыгожаны характэрным для беларускіх зямель спосабам: бяліліся толькі дэкаратыўныя дэталі архітэктуры. Галоўным упрыгажэннем унутранага прастору Ішкалдскага касцёла служаць крыжовыя гатычныя скляпенні. Іх малюнак стварае адчуванне ўзнёсласці і лёгкасці.

Разгледзьце ў параграфі і на кампакт-дыску выявы Троіцкага касцёла ў вёсцы Ішкалдзь і касцёла Святога Казіміра ў аграгарадку Уселюб. Абодва храмы невыпадкова кампактныя і маюць невялікія памеры. Як вы думаеце, чаму?

«Праваслаўная готыка». На мяжы XV—XVI стагоддзяў на беларускіх землях гатычны стыль сталі выкарыстоўваць у праваслаўным дойлідстве. Гэтая ўнікальная з'ява нават атрымала назву *«праваслаўная готыка»*.

Царква Святога Міхаіла ў вёсцы Сынковічы не істотна змяніла сваё аблічча з часоў будаўніцтва. Дакладная дата ўзвядзення храма невядомая. Аднак характэрныя архітэктурныя асаблівасці — гатычныя канструкцыі, зорчатыя скляпенні, стральчатыя вокны — дазваляюць аднесці яго да пачатку XVI стагоддзя. Гэты невялікі храм — базіліка з трыма нефамі — складзены з чырвонай цэгля. Па вуглах царквы размешчаны чатыры вежы розных форм. У заходняй частцы храма вежы гранёныя, ва ўсходняй — круглыя і маюць больш цяжкія, прысадзістыя прапорцыі.

Царква Святога Міхаіла
ў в. Сынковічы, Беларусь

Царква Раства Багародзіцы
ў в. Мураванка, Беларусь

Цікавай асаблівасцю храма з'яўляецца хвалісты конусападобны дах, які пакрывае не кожную апсідку асобна, а ўсе разам. Тры сцяны, размешчаныя па перыметры, прарэзаны круглымі байніцамі. Уверсе сцен размяшчаюцца навясныя байніцы. Гэтыя элементы, прызначаныя для вядзення бою, адыгрываюць і дэкаратыўную ролю — ствараюць рытмічны малюнак фасадаў.

Царква Раства Багародзіцы ў вёсцы Мураванка была пабудавана ў першай палове XVI стагоддзя. Пасля шматлікіх перабудоў аблічча храма дайшло да нас змененым. Унутраная прастора храма падзелена на тры нефы. Да асноўнага аб'ёму царквы прымыкала адна апсідка, якая мела выразны малюнак нервюрных перакрыццяў. Як і ў Сынковіцкай царкве, у кампазіцыі храма прысутнічаюць чатыры вежы па вуглах. Высока размешчаныя аконныя праёмы адпавядалі абарончаму характару збудавання і адначасова стваралі дастатковае асвятленне памяшкання. Прастора храма прызначалася і для правядзення богаслужэнняў, і, пры неабходнасці, для абароны.

Разгледзьце ў інфармацыйных крыніцах і на кампакт-дыску інтэр'еры храмаў у вёсках Сынковічы і Мураванка. Знайдзіце ў іх архітэктурныя элементы, апісаныя ў параграфі.

Беларускае абарончае дойлідства XIII—XVI стагоддзяў вызначалася інтэнсіўным засваеннем прыёмаў заходнееўрапейскай архітэктуры, асэнсаваннем архітэктурных стыляў, якія панавалі ў суседніх краінах, і захаваннем ужо існуючых традыцый. Успрымаючы найлепшыя праявы сусветнага мастацтва, архітэктура Беларусі выпрацавала свой самабытны стыль.

Пытанні і заданні

1. Удакладніце ў інфармацыйных крыніцах, якія дадатковыя меры па перапланіроўцы ландшафту былі прыняты, каб умацніць абараназдольнасць Лідскага замка. Якая роля пры гэтым адводзілася вадзе?

2. Пасля сучаснай рэканструкцыі Лідскага замка і частковага аднаўлення воднай сістэмы збудаванні набылі асаблівы маляўнічы выгляд. Разгледзьце фотаздымкі Лідскага замка з розных ракурсаў у інфармацыйных крыніцах і на кампакт-дыску. Які бок замка найбольш вас уражае?

3. Падрыхтуйце вуснае паведамленне пра адну з веж Навагрудскага замка. Даведайцеся пра функцыянальнае прызначэнне выбранай вамі вежы, пра асаблівасці яе знешняга выгляду.

4. Назавіце асноўныя прыёмы беларускага храмавага дойлідства, якія сведчаць пра абарончую функцыю збудаванняў. У гэтым вам дапаможа запаўненне табліцы, у якой неабходна ахарактарызаваць асноўныя элементы храма.

Асноўныя элементы храма	Характарыстыка асноўных элементаў храма
Сцены	
Вокны	
Вежы	
Аб'ём і планіроўка	

Творчая майстэрня

5. Выраз «Белая вежа» ў нашай краіне вельмі распаўсюджаны. Даведайцеся ў інфармацыйных крыніцах, чаму Камянецкую вежу называюць «Белай вежай». Падрыхтуйце ілюстраванае апавяданне з прыкладамі сучасных архітэктурных аб'ектаў, устаноў, дызайнерскай прадукцыі, дзе выкарыстоўваецца гэтая назва.

§ 11. Візантыйскія і заходнееўрапейскія традыцыі ў мастацтве беларускіх зямель

У мастацтве беларускіх зямель у XIV—XVI стагоддзях адбываліся істотныя змены. Візантыйскія традыцыі існавалі поруч з еўрапейскімі тэндэнцыямі, што ўсё больш умацняліся, і арыгінальнымі рысамі, якія фарміраваліся на аснове мясцовай культуры.

Беларускі ікананіс. Пра цесныя сувязі мастацтва беларускіх зямель з візантыйскімі традыцыямі сведчыць абраз *Маці Божай «Замілаванне»*. Лічаць, што яго ў XV стагоддзі стварыў грэка-візантыйскі мастак *Нікас Ламбўдзіс*. Доўгі час абраз знаходзіўся ў Мікалаеўскай царкве горада Маларыты. Мастак паказаў маці, якая прыціскае да сябе дзіця, на залатым фоне. Вобраз напоўнены